

B.P. Hasdeu și metoda anchetelor etnologice indirecte

Alina BRANDA *

Key-words: *juridical questionnaire, linguistic/mythological/ritual studies questionnaires, sources, documentary data-bases, generator contexts*

Într-un volum în curs de apariție, gândit în principal pentru uzul studenților masteranzi de la *Studii multiculturalale* și pentru cei de la specializarea *Etnologie*, am inclus chestionare de limbă și cultură tradițională apărute în România, ținând de direcția filologică a cercetărilor etnografice și de folclor, pentru a fundamenta istoria investigațiilor calitative la noi.

Am realizat acest demers antologic, în primul rând din rațiuni de ordin teoretico-metodologic, căci toată istoria cercetărilor sistematice asupra culturii tradiționale românești (mitologie, religie populară, ritologie, literatură orală) s-a materializat în câteva mari inițiative de anchetare filologico-etnologică indirectă, din perioada ultimelor două decenii ale secolului al XIX-lea și a primelor patru din veacul trecut, iar aceste inițiative instituționale au premers investigațiilor propriuzise de teren din cadrul diferitelor școli și curente etnografice și sociografice din România.

În al doilea rând, din aceleași rațiuni, am constatat cât de însemnată este masa documentației de arhivă și de bibliotecă în studiile de etnologie și de antropologia culturii rurale, masă informațională ce a rezultat din anchetele filologico-etnologice, și cât de puține lucruri cunoaștem astăzi și cu privire la modalitățile de producere a datelor etnografice din această categorie, atât de diferite de modalitățile de construcție a documentelor rezultate din cercetările calitative promovate de tehnicile de etnografiere directă.

În al treilea rând, între diferitele inițiative de anchetare indirectă prezentate în acest volum am putut identifica o serie de principii comune, de o anume continuitate istorică și ideologică, prin care s-au afirmat mai toate etnografiile naționale, centrale și est-europene.

Cel dintâi chestionar etnologic dedicat obiceiurilor juridice (Hasdeu 1878) a fost elaborat, în 1877, de către Bogdan Petriceicu-Hasdeu, „licențiat în drept, profesor de filologie comparativă la Universitatea din București și director general al Arhivelor Statului”. El a fost publicat în „edițiune oficială”, la București, în Tipografia Societății Academice Române, un an mai târziu, la cererea lui G. Chițu, ministrul instrucțiunii publice, „spre a da o mai mare dezvoltare posibilă studiului

* Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România.

originilor și instituțiilor noastre naționale antice”, [...] în vederea adunării aceluia „imens și neprețuit tezaur de cunoștințe și date arheologice, juridice, lingvistice și mitologice”. Oficialul român îi ceruse lui Hasdeu, de la început, un chestionar juridic „pentru culegerea și descrierea moravurilor, instituțiilor și datinilor noastre”, precum și unul lingvistic-mitologic.

Desigur, chestionarele filologico-etnologice ale lui Bogdan Petriceicu-Hasdeu au fost precedate de „apelurile” și „anunțurile” învățatului, lansate în cele două publicații ale sale, „Traian” (1869–1870) și „Columna lui Traian” (1870–1875; 1876–1877; 1882–1883), unde el reușise să atragă un mare număr de colaboratori, inclusiv din Transilvania, din Partium, din Banat și din Bucovina, care contribuiau cu descrieri etnografice, dar mai ales cu texte folclorice, iar în revista din urmă, chiar cu studii propriu-zise. Un astfel de apel, din ianuarie 1876, reluat și în următoarele numere, menționa:

Vom fi foarte recunoscători tuturor domnilor de prin districte care vor binevoi a ne comunica, din când în când: 1. o copie exactă de pe textul documentelor vechi, cu arătarea locului unde se află; 2. Poezie, basme, tradițiuni, proverburile, ghicitori și idiotisme populare; 3. Cuvinte și locuțiuni țărănești, puțin cunoscute (Bîrlea 1974: 189).

Hasdeu însuși a fost, sub multe aspecte, continuator al Școlii Ardelene și al ilustrațiilor învățați blăjeni din descendența acesteia; dar mai ales în privința „cultului” pentru documentul lingvistic și etnologic riguros fundamentat, astfel încât concepția teoretică a lui Hasdeu pare desprinsă direct din moștenirea transilvănenilor. Asemenea lui Timotei Cipariu și lui Ioan Micu Moldovan, învățatul bucureștean știa bine că

reconstituirea începuturilor se întemeiază pe documentul lingvistic și folcloric, oricât de neînsemnat în aparență, dar scrutat pe toate fețele și cântărit cu cea mai acerbă ascuțime (Bîrlea 1974: 180).

La aceste rădăcini românești ale viziunii sale s-au adăugat influențele datorate familiarizării lui surprinzător de vaste cu opere ale filologilor, antropologilor și etnologilor de seamă ai Europei vremii sale: Jakob Grimm, Th. Banfey, W. Mannhardt, E.B. Tylor, Max Müller, A. Veselovski etc. Cu câțiva ani mai devreme, în studiul monografic *B.P. Hasdeu și folclorul*, scris ca introducere la *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu* (Bîrlea 1970b: 9–70), Ovidiu Bîrlea intuise disponibilitățile excepționale ale marelui învățat față de metodologia specifică cercetării etnoculturale, când afirma că „el lărgeste de asemenea sfera investigațiilor pentru a putea surprinde fenomenele în întreaga lor înălțare, în nexul lor causal” (Bîrlea 1970b: 27). Necesitatea unei asemenea abordări era dată la Hasdeu, fie de orizonturile disciplinei numită pe atunci a filologiei comparative, ce se suprapunea peste cele ale antropologiei culturale vestice, „incluzând cultura spirituală în totalitatea ei”, fie din propensiunea enciclopedică a viziunii sale, din aplecarea sa specială pentru probleme de metodologie calitativă în studierea culturii „mai aproape de vocația lui Hasdeu”, prin care și-a dat „toată măsura geniului său” (Bîrlea 1970b: 29)

Ovidiu Bîrlea avea să sublinieze, și în 1974, însemnătatea inițiativelor hasdene, de certă deschidere holistică, a cercetărilor etnologice, îndemnul învățatului polihistor de „a cuprinde totalitatea culturii populare”, întrucât, încă din 1876, solicitase să i se comunice

orice descântece române din partea acelorora ce le vor fi cunoscând, rugându-i, însă, de a însemna, totdeauna cu precizie, localitatea unde le-au auzit, formalitățile ce le însoțesc și boalele pentru cari se întrebuințează (Bîrlea 1974: 189).

Așa își explica Ovidiu Bîrlea entuziasmul cu care a răspuns Hasdeu solicitărilor de elaborare a celor două chestionare, întâi a celui juridic și mai apoi, a celui lingvistic-mitologic-etnologic, pentru studiul și descrierea „moravurilor, instituțiilor și datinelor noastre”. În conceperea și elaborarea acestora, credea Bîrlea, se puteau surprinde aceleași deschideri spre

realitatea spirituală în totalitatea ei, cum o cerea filologia comparată preconizată de Hasdeu, cu cele două ramuri ale ei, lingvistica și etnopsihologia (sau psihologia populară, după termenul folosit de el în „Columna lui Traian”) (Bîrlea 1974: 190).

Primul chestionar e precedat de o *Introducere* în care Hasdeu prezintă succint câteva inițiative europene în domeniu, începând cu *Deutsche Rechtsalterthümer* a lui Jakob Grimm (Göttingen 1854), căreia îi intuiește bine și îi accentuează extrema importanță în studierea practicilor cutumiare populare cu caracter juridic.

Chestionarul *Obiceele juridice ale poporului român. Programa* era considerat de B.P. Hasdeu ca un demers „roditor” pentru „istoria, filologia, psihologia poporană și chiar legislațiunea românului”, ideea fiind în consonanță deplină cu intenția ministrului G. Chițu, care menționa și el nevoia imperioasă a studiului originilor și dezvoltării naționale, prin recursul documentar la acel „tezaur de cunoștințe” și de „date arheologice, juridice, lingvistice și mitologice”, ce trebuie „trecute”

în studiu și știință, prin laboratorul analizei critice, spre a reconstitui, pe calea sintetică, România, una în viața ei națională, în conștiința ei morală și istorică (Hasdeu 1878: 5).

În *Introducere*, Hasdeu indica, alături de lucrarea lui Grimm alte două dintre „modelele” demersului său. Despre *Deutsche Rechtsalterthümer*, a lui Jakob Grimm, publicată la Göttingen, în 1854, învățatul român spunea că ar fi dat în Europa

un uriaș îndemn la adunarea de pretutindeni a acelor credințe și datine, prin care sătenii, din orice țară, după tradițiunea rămasă de la moși-strămoși, își reglează ei între ei aproape toate relațiunile și tranzacțiunile lor: certe [certuri], învoieli, căsătorie, împărțeli etc. etc., fără ca să alerge cât de puțin la textul, câteodată diametral opus, al legii scrise, al legii așa numite „pozitive”, adesea product exotic, fără rădăcină în pământ, stăpână cu de-a sila numai în orașe, nu și-n surzișul cătunelor.

Sursele diversificate ale învățatului german în privința reconstituirii *obiceielor juridice* sunt menționate pe larg de Hasdeu, oarecum în contrast cu posibilele izvoare românești, însuși Grimm găsindu-le

în relațiunile călătorilor, în dosare și acte de prin arhive, în poesia poporană, în basme și mai ales în proverburile, în oarecari producțiuni ale literaturii culte, mai cu seamă romane și comedie, iar pe alocuri, în unele vizuine provinciale din Franca, Germania, Spania, Italia, unde fuseseră oficialmente recunoscute, în curs de secole, până la unificarea legislativă; ele au fost chiar codificate, dar și acolo într-un mod nedeplin, sub numele de *Coutume, Weisthümer, Fueros, Statuta* etc (Hasdeu 1878: 5).

Cel de-al doilea model al demersului hasdeean îl ilustrează ragusanul V. Bogisich, autorul unui remarcabil studiu asupra *Obiceielor juridice la slavi* (1866),

dar mai ales al unui *Chestionar*, lansat în 1865 cu 347 întrebări, și acesta, ca și al lui Grimm, menit a aduna, pe lângă sursele editate, și acele date importante, dar care

nu se află nicăieri scrise, ci trăiesc grăite sau tăcute, în ascunsul vieții poporane, de unde el s-a și hotărât a le smulge cu orice preț printr-o consultațiune directă, adresând slavilor sudici, sârbi și bulgari, mai cu deosebire prin mijlocirea preoților sătești și învățătorilor, un șir de întrebări (Hasdeu 1878: 5).

Hasdeu menționează, ca rezultat remarcabil al anchetei indirecte, marea colecție de documente publicate de Bogisich, la 1874, la Zagreb: *Collectio consuetudinum juris apud slavos meridionales etiamnum vigentium*, sursă de informație originală, bazată pe răspunsurile la chestionarul din 1865, căruia atât Bogisich, cât și Hasdeu, îi atribuiau calificativul, oarecum impropriu, de „consultațiune directă” (Hasdeu 1878: 5).

O a treia sursă inspiratoare pentru Hasdeu a constituit-o inițiativa Societății Geografice Imperiale din Sankt Petersburg și era datorată savanților ruși Efimenko și Matvieev, materializată fiind printr-o *Programă pentru adunarea obiceiurilor juridice populare*, conținând doar 127 de probleme, dar fiecare dintre ele cu mai multe întrebări. Acest ultim model recunoscut l-a orientat mai mult pe Hasdeu în clasificarea și subdiviziunile proprii *Programe*, care sunt, în aprecierea sa, „eminamente poporane”, adică astfel structurate și formulate încât să poată fi eficiente în anchetele „corespondențelor” săi.

Afară de aceste modele „externe” și, probabil, de alte lucrări similare mai mărunte, Hasdeu recunoaște că s-a mai „ajutat”, în formularea problematicii, de date de etnografie juridică din monografiile rurale ale lui Ion Ionescu de la Brad, de cele extrase din *Pravile* și *Legiuri* vechi, și din „hrisoave și zapise” juridice, prin care, credea el, se poate reconstitui vechiul „obicei al pământului”, surse, la rândul lor, în majoritate, de extracție orală.

Spirit rațional incisiv, lui Hasdeu nu puteau să-i scape unele aspecte metodologice deficitare, în demersurile lui V. Bogisich, Efimenko și Matvieev, cărora le reproșă că, de multe ori, „uită că se adresează către popor”, adică unor „oameni nedeprinși cu o metodologie științifică”, aducându-le critici justificate, de unde trage o concluzie de veritabil precursor în știința românească al cercetărilor calitative, pretinzând că, în formularea întrebărilor unui astfel de instrument de anchetă, cercetătorii

trebuie să se dezbrace de orice aparență teoretică, ca și când n-ar fi juriști, ca și când n-ar fi văzut nici o carte de Drept, ca și când n-ar cunoaște nici ei mai mult decât ceea ce cunoaște plugarul sau ciobanul, ba încă mai puțin decât aceștia, de vreme ce așteaptă răspuns de la dânșii, și este în firea omului de a răspunde mai cu voie bună atunci când se crede a fi el mai știutor (Hasdeu 1878: 5).

De aceea, spre deosebire de cercetătorul sudslav și de cei doi învățați ruși, Hasdeu își propune ca, atât în formularea întrebărilor, cât și în gruparea sau împărțirea lor, să nu țină prea mult seama de „criterii științifice”, operațiunile anchetei respectând, în viziunea sa, o logică „eminamente poporană, și anume românească”.

Trei rubrici cuprinzătoare, *Satul* (întrebările 1–147), *Casa* (148–310) și *Lucrurile* (311–400) grupează sistematic cele 400 întrebări ale chestionarului juridic al lui Hasdeu, unele dintre ele fiind astfel formulate încât sub fiecare poziție nouă se

așază, de fapt, două, trei, până la șase subîntrebări, necesitând o nuanțare a răspunsurilor ca în orice interviu cu răspunsuri deschise. Preponderent de domeniul etnografiei sociale, primul chestionar al lui Hasdeu n-a neglijat nicidecum dimensiunea socio-culturală a fenomenelor de drept cutumiar, insistând pe ritualitatea unor manifestări, acte sau practici, pe semnificațiile ce li se atribuie, fără a neglija nici un moment aspectele de terminologie „poporană”, cu reflexele lor interpretativ-explicative de acea „lingua rustica” pe care savantul român dorea să o aprofundeze istoric și culturologic.

Limba *Chestionarului* – intuiește Hasdeu – e un fel de lingua rustica, dacă nu tocmai cum vorbesc sătenii, cel puțin fără un singur neologism, căci țineam mult de a fi bine înțeles de către popor (Hasdeu 1878: 5).

Respondenților săi Hasdeu le cere precaut să aibă în vedere aspectele importante de tehnică a anchetei:

- a) să spună numele cătunului, satului, județului, plasei sau plaiului, unde vor fi văzut ori auzit cele ce povestesc;
- b) să arate numele și starea, precum și vârsta, dacă este bătrân sau tânăr, bărbat sau femeie, ale aceluia ce le-au împărtășit împrejurarea;
- c) dacă au aflat ceva de la un singur om, să mai cerceteze și de la alți doi-trei, pentru a se încredința că lucrul se petrece în adevăr așa cum s-a spus;
- d) să aducă orice zicătoare, doină sau altceva din gura poporului, ce s-ar afla în legătură cu obiceiul povestit în răspuns;
- e) să dea oricât de multe amărunte asupra fiecărui lucru, dar să lase fără răspuns acele întrebări în privința cărora nu au nici o știință sigură;
- f) să se ferească de a împărtăși ca „obicei al poporului” vreo măsură adusă în sat prin legea cea scrisă de astăzi;
- g) să întrebe totdeauna pe săteni, nu numai cum se face acuma, dar și cum își mai aduc ei aminte că se făcea în vremile de demult (Hasdeu 1878: 5).

Aceste cerințe de tehnică a realizării răspunsurilor vor rămâne, în mereu alte formulări, puncte esențiale în toate *îndrumările* și instrucțiunile de acest fel, la Nicolae Densușianu, la Sextil Pușcariu, la Romulus Vuia, la Petru Caraman și la Ion Mușlea.

Cel de-al doilea *Chestionar* lansat de Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, e legat direct de una din cele mai importante inițiative ale Academiei Române și de „Dotația Regelui Carol I” pentru realizarea *Marelui Dicționar al Limbii Române*, după recunoașterea publică a eșecului primului demers de acest fel al înaltului for cultural științific național, prin lucrarea latinștilor August Treboniu Laurian și I.C. Massim¹.

Broșura cu conținutul *Chestionarului* se deschidea prin textul *Mesajului M.S. Regele Carol I²*, rostit la deschiderea Sesiunii generale a Academiei Române din 1884, prin care întemeietorul Casei Regale României își anunța o donație de 6 000 lei anual în vederea elaborării și tipăririi *Marelui Dicționar* cum aflăm din conținutul mesajului:

¹ *Dictionariul limbei romane și Glossariu care cuprinde vorbele d'in limba romana streine prin origine lor sau forma lor, cum și cele de origine indouiosa.*

² Vezi p. 1–2, în *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română de B.P. Hasdeu*, Edițiunea Academiei Române. București, Tipografia Academiei Române, (Laboratorii români). 1884. Cuvântul rostit la 23 martie 1884 anunța Dotațiunea Carolu I, de 6.000 lei.

Supun dar la chibzuiala Dumneavoastră, dacă nu ar fi folositor de a face un fel de *Etymologicum Magnum Romaniae*, conținând toate cuvintele vechi, care vor fi pierdute pentru generațiunile viitoare:

Verba volant, scripta manent.

Spre a sprijini această întreprindere, pentru care patru, cinci, șase ani vor fi trebuincioși, pun în fiecare an modesta sumă de șase mii lei la dispoziția Academiei (Hasdeu 1884: 2).

Recunoscând grandoarea proiectului, dar și dificultățile realizării acelei mari opere, Regele Carol I a intuit, probabil mai bine decât Hasdeu, că va trece mult până se va încheia elaborarea unui asemenea *Dicționar*, încât, în ultimele rânduri ale mesajului regal, strecoară o îndoială ce a devenit, din nefericire, un adevărat „blestem” istoric pentru lucrarea concepută de Hasdeu nu numai ca dicționar al limbii române, ci și ca o enciclopedie a culturii și limbii române.

Într-adevăr – continua mesajul – lucrarea aceasta este foarte întinsă, poate chiar nemărginită: să ne amintim, însă, cuvintele lui Horatiu:

Est modus in rebus sunt certi denique fines

și sunt convins că opera Academiei, care-și va ridica sieși un monument nepieritor, va fi încoronată de o izbândă fericită (Hasdeu 1884: 2).

Așa s-a și întâmplat, numai că... nu după șase ani, ci după... 126 și după abandonarea concepției hasdeene, apoi și a proiectului avansat de Alexandru Philippide și preluarea lui de către Sextil Pușcariu și Muzeul Limbii Române.³

În [*Prefața*] la acest al doilea *Chestionar* al său, acum unul lingvistic, mitologic și ritologic, Bogdan Petriceicu-Hasdeu prezintă un „prospect” „Augustului Mecena și Academiei Române”, arătând care vor fi sursele importante de informare pentru *Etymologicum Magnum Romaniae*, atât pentru „limba cea veche” (textele vechi tipărite sau manuscrise, cuvinte sau locuțiuni din documente, actele vechi publicate sau arhivate, vechi dicționare și glosare manuscrise), cât și pentru „graiul actual al poporului” (scriitorii cu operele lor, dicționarele și vocabularele române, din prima parte a secolului al XIX-lea; poeziile populare, basmele, zicătorile, locuțiunile proverbiale etc. publicate sau inedite; arhaisme și provincialisme adunate de-a dreptul din gura poporului), întrucât doar „graiul viu conservă până astăzi elemente dispărute din limba literară”; altă sursă constituind-o „terminologia tehnică vulgară din istoria naturală și din viața industrială”, acestea din urmă trebuind documentate prin „răspunsurile la chestionare”, date de către „învățătorii sătești, preoții și alte persoane de prin sate, din toate provinciile locuite de români” (Hasdeu 1884: 3).

În *Etymologicum Magnum Romaniae*, considera Hasdeu, fiecare cuvânt va beneficia, pe lângă „traducerea sensului general în limba latină sau în cea franceză” de rubricile:

- a) Forma cea mai răspândită și formele dialectale vechi și noi;
- b) Diferitele accepțiuni cu citarea exemplurilor din fântânile indicate mai sus;
- c) Filațiunile istorico-etimologice (Hasdeu 1884: 3).

³ V. Academia Română, *Dicționarul limbii române întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I*, tomul I, partea I, A-B, București, Librăriile Socec et Comp. Și C. Sfetea, 1913. Cf. și Ediția completă.

Surprinzător, „îndrumările tehnice” adresate corepondenților sunt reduse la maximum, în raport cu primul său demers, *Chestionarul juridic*.

El cere aproape „telegrafic” acestora, în primele cinci puncte, să urmărească obiectivele esențiale de anchetă:

1. A nu răspunde la toate chestiunile, ci numai la acelea în privința cărora corespondentul e în deplină cunoștință de cauză;
2. A arăta totdeauna cu precizie localitatea în care se întrebuințează cuvântul;
3. A însoți fiecare vorbă de câteva fraze în care ea figurează, pentru a se putea înțelege astfel mai bine sensul cuvântului sau deosebitele lui sensuri în gura poporului;
4. A transcrie vorbele și frazele cât se poate mai fonetic, adică întocmai așa cum le rostește poporul;
5. Răspunsurile să se adreseze: Dlui B.P. Hasdeu la București (Hasdeu 1884: 3–4).

În 1886, când apărea *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*⁴, în *Prefață*, referindu-se la al doilea chestionar, Hasdeu definea finalitatea demersului său investigator indirect:

În acest *Cestionar* predomină două puncturi de vedere nouă, pe cari mi le impune starea actuală a științei limbei și cari sunt cu totul străine lexicografiei de școală clasică: 1. fonetica poporană, temelia dialectologiei; 2. credințele cele intime ale poporului, obiceiurile și apucăturile sale, suspinele și bucuriile, tot ce se numește astăzi – în lipsă de un alt cuvânt mai nemerit – cu vorba engleză *folklore*. Voiam să cunosc pe român așa cum este dânsul în toate ale lui, așa cum l-a plăsmuit o dezvoltare treptată de optsprezece veacuri, așa cum s-a străcurat el prin mii și mii de înrâuriri etnice, topice și culturale (Hasdeu 1884: XVIII).

Spre deosebire de rezultatele nemulțumitoare obținute prin primul demers, lansarea chestionarului lingvistic și mitologic a reprezentat un succes, remarcat de însuși inițiatorul acțiunii de anchetare indirectă a limbii și culturii poporane, succes nu doar cantitativ, ci mai ales calitativ, prin care metoda se va impune ca un fel de model de cercetare urmat de Simeon Florea Marian, Nicolae Densușianu (1893–1895), de Theodor Sperantia, Sextil Pușcariu la Muzeul Limbei Române (1921–1935), de Romulus Vuia la Muzeul Etnografic al Ardealului (1926–1933) și de Ion Mușlea la Arhiva de Folklor a Academiei Române (începând cu 1931), de Petru Caraman, de Ion H. Ciubotaru, la Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei (1968–1970).

În interval de un an – mărturisirea Hasdeu – mi-au sosit teancuri de răspunsuri de pe la preuți și mai ales de la învățători sătești: vro câteva adevărat prețioase, unele foarte bune, multe bunicele, aproape nici unul din care să nu se tragă o brumă de folos. De la primele pagini ale *Dicționarului* – oriunde indic în paranteză numele corespondentului și localitatea – se vede modul în care m-am putut servi de acele răspunsuri. În cazuri dubioase sau puțin lămurite, trimiteam o carte poștală cu întrebări suplimentare, și mi se răspundea prin scrisori, așa că s-au mai grămădit un nou teanc de epistole primite, lângă cari unii mi-au împărtășit plante și chiar minerale, împreună cu «nomenclatura» (Hasdeu 1884: XVIII).

⁴ Lucrat după dorința și cu cheltuiala M.S. Regele Carol I, sub auspiciile Academiei Române, de B. Petriceicu-Hasdeu [...], tomul I, *A-Amintesc*, București, Stabilimentul Grafic I.V. Socecu, 1886.

Valer Butură, etnologul clujean care cercetase *Răspunsurile* primite de Hasdeu la *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, aprecia că celebrul filolog a acordat o atenție deosebită datelor etnobotanice:

Răspunsurile trimise din cele peste 700 localități, întocmite de cei mai zeloși cărturari ai satelor din acea vreme, constituie fondul de bază în studierea culturii populare, acesta referindu-se la toate fenomenele ei, începând cu ocupațiile și încheind cu metodologia populară. Parcurgând răspunsurile la cele 206 întrebări, ne dăm seama că ele au fost principala sursă de informare și îndrumare pentru investigațiile ulterioare, în vederea elaborării valoroaselor lucrări asupra obiceiurilor poporului român din ciclul calendaristic și asupra celor legate de viața de toate zilele, în care plantele erau auxiliare importante.

Tot lui Hasdeu îi atribuie Butură și instituirea, în 1892, de către Academia Română a concursului cu tema: *Botanica populară română din punctul de vedere al credințelor, datinilor și literaturii populare*, iar, cinci ani mai târziu, a concursului cu tema: *Cromatică poporului român*, de către Societatea de Științe.

Însemnătatea metodologică și documentară a demersului inițiat de Bogdan Petriceicu-Hasdeu a fost intuită înainte de alții de Ion Mușlea, care-i reproșă, încă din 1955, lui Ion C. Chițimia că într-un studiu al acestuia, din 1952⁵ „nu s-a relevat suficient excepționala bogăție și valoare a materialului din răspunsurile la *Chestionarul lui*” și afirma, în continuare, cu tărie, că dintre toate cele cinci fonduri folcloristice existente, trei manuscrise la Biblioteca Academiei Române și două în arhivele de profil ale țării, din București și din Cluj, cel al lui Hasdeu „este cel mai important”, „în primul rând prin vechimea materialului, întrucât ne aduce culegeri de la generațiile din jurul anului 1850”, în al doilea, „prin bogăția lui” informațională, și, nu în ultimul rând, deoarece

nu suferă, aproape deloc, ca acela al lui Densusianu, de atâtea tare originare, cum sunt întrebările de domeniul fanteziei, prin care se urmărea rezolvarea tendențioasă a unor probleme care-l preocupau pe autor (Mușlea 1970: 70).

Ion Mușlea a observat atunci cu acuitate că, deși mulți au considerat că avem de-a face cu un chestionar exclusiv lingvistic, numărul întrebărilor interesând folclorul și mitologia este de 65 din 205, „deci mai bine de o pătrime”. Mai mult decât atât, numeroase întrebări referitoare la diverse cuvinte, denumind animale, păsări, insecte, vegetale, lucruri și unelte din gospodărie, acțiuni, îndeletniciri, construcții, obiecte, fenomene naturale etc. i-au adus răspunsuri și de conținut etnografic sau folcloric, astfel încât datele referitoare la cultura tradițională în ansamblul ei iau „proporții considerabile, depășind cu mult jumătatea manuscrisului”:

Fără să cuprindă texte privind întregul nostru folclor – continuă Mușlea pledoaria sa – el conține materiale foarte variate, reprezentând aproape toate genurile, de la obiceiurile de sărbători sau cele de nuntă, până la ființele fantastice și de la strigături și proverbe, la balade și povești (Mușlea 1970: 71).

Deschiderea antropologică a viziunii lui Hasdeu spre fenomenul cultural în totalitatea structurii și în modernitatea viziunii sale lingvistice l-au determinat să insiste asupra necesității de a surprinde, prin tehnicile de anchetă recomandate și prin lărgirea surselor (a „fântânilor”) dimensiunea socioculturală a materialelor

⁵ I.C. Chițimia, *B.P. Hasdeu și problemele folclorului*, publicat inițial în revista Institutului de Istorie Literară și Folclor, apoi în volumul *Folcloriști și folcloristică*, București, 1968.

etnografice, a aspectelor de mentalitate, de stare de vârstă și de gen, de difuziune în cadrul comunităților cercetate, de geografie lingvistică și culturală, de adâncă înrădăcinare în realitatea spirituală complexă a vieții.

Prin solicitarea ca, pe lângă astfel de date, să se apeleze la „oricât de multe amărute asupra fiecărui lucru”, prin apelurile la notarea tuturor manifestărilor, a formulilor și expresiilor „din gura poporului, ce s-ar afla în legătură cu obiceiul povestit în răspuns”, Hasdeu aducea, în plan teoretico-metodologic, cea mai mare noutate și o lărgire spre holistic a sferei de investigație, ce anticipau pe Ovid Densusianu, pe Sextil Pușcariu, pe Petru Caraman, pe Dumitru Caracostea sau Ion Mușlea, din direcția filologică a etnologiei românești, dar, într-un alt sens, și pe reprezentanții Școlii sociologice de la București. Limba și cultura spirituală tradițională sunt văzute de savant în totalitatea pe care o alcătuiesc, în enciclopedismul ei genuin, o asemenea concepție deschisă apropiindu-l, indirect desigur, de Wilhelm Mannhardt, James George Frazer, Edward Barnett Tylor, Franz Boas și de alți mari etnologi și antropologi ai timpului său.

Bibliografie

- Bîrlea 1970a: Ovidiu Bîrlea, *Introducere*, în Ion Mușlea, Ovidiu Bîrlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu*, București, Editura Minerva, p. 9–70.
- Bîrlea 1970b: Ovidiu Bîrlea, *B.P. Hasdeu și folclorul*, în Ion Mușlea, Ovidiu Bîrlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu*, București, Editura Minerva.
- Bîrlea 1974: Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Chițimia 1968: I.C. Chițimia, *B.P. Hasdeu și problemele folclorului*, în *Folcloriști și folcloristică românească*, București, Editura Academiei (publicat inițial în „Revista Institutului de Istorie Literară și Folclor”).
- Hasdeu 1878: B.P. Hasdeu, *Obiceele juridice ale poporului român. Programa*, București.
- Hasdeu 1884: *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română de B.P. Hasdeu*, Edițiunea Academiei Române, Bucuresci, Tipografia Academiei Române, (Laboratorii români).
- Hasdeu 1886: B.P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, lucrat după dorința și cu cheltuiala M.S. Regele Carol I, sub auspiciile Academiei Române, de..., tomul I, *A–Amintesc*, București, Stabilimentul Grafic I.V. Socecu.
- Mușlea 1970: Ion Mușlea, *Importanța materialului folcloric din răspunsurile la Chestionarul Hasdeu și problema valorificării lui*, în Ion Mușlea, Ovidiu Bîrlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele B.P. Hasdeu*, București, Editura Minerva.

B.P. Hasdeu and the Indirect Ethnological Survey

This study focuses on the two questionnaires, launched by Bogdan Petriceicu Hasdeu, in 1878 and 1884, stressing their relevance and importance in the history of systematic researches on Romanian traditional culture (mythology, ritual studies, folk religion, language and literature), in all Romanian Kingdom provinces. It also analyzes the crucial influence of these surveys in the 20-th century Romanian ethnological and anthropological qualitative methodology: developed in the frame of various philological trends in ethnology, in Bucharest, Cluj and Iasi and also in sociological and anthropo-geographical approaches around the same centers.